

УДК 339.5.001.76

МАЗАРАКІ Анатолій, д. е. н., професор, ректор КНТЕУ

МЕЛЬНИК Тетяна, д. е. н., професор кафедри міжнародної економіки КНТЕУ

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ІННОВАЦІЙНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ

Проаналізовано детермінанти розвитку зовнішньої торгівлі інноваційною продукцією. Виокремлено частку високотехнологічної продукції у структурі вітчизняного виробництва, експорту, а також на світовому ринку; виявлено, що через методологічні недоліки до загального обсягу експорту інноваційної продукції зараховується й інша продукція. Обґрунтовано нагальність заходів для стимулювання розвитку інноваційної діяльності в Україні, що ґрунтуються на селективному принципі державної підтримки.

Ключові слова: глобалізація, зовнішня торгівля, інноваційна діяльність, інноваційна продукція, детермінанти інноваційного розвитку.

У сучасному глобалізованому світовому господарстві країни, які володіють інноваціями, посідають передові позиції за рівнем розвитку економіки та соціальних стандартів життя людей. Виокремлюють технологічні, організаційні та інституціональні інновації, які тісно пов'язані між собою і не можуть здійснюватись незалежно одна від одної. Завдяки взаємодії досягається висока ефективність інновацій, масштабність організаційних та інституціональних перетворень.

Притаманне глобалізації прискорення науково-технічного прогресу (НТП) суттєво змінило джерела і ресурси економічного розвитку, збільшило рівень інтернаціоналізації та загострило конкуренцію. Використання досягнень НТП розширює можливості реагування на зміни ринкового попиту, модернізацію виробництва, збагачення асортименту продукції, підвищення її якості та споживчої корисності.

За умов глобалізації інноваційні переваги, втілені у нові види продукції, технології та методи організації виробництва передаються

від країн – інноваторів до інших країн через міжнародний обмін і трансфер. Процес дифузії нововведень проходить активно, якщо в країнах відбуваються сприятливі зміни, передусім, пов'язані з розвитком кооперації та конкуренції в підприємстві, високим рівнем організації науково-дослідних робіт, стимулюванням інноваційної діяльності, гармонізацією національних і міжнародних методів економічного регулювання. Ці зміни (у сукупності) можуть розглядатися як дієвий механізм, який реалізується у сфері підприємництва і створює можливості для набуття економічною системою нової якості.

У сучасній науковій літературі інноваційному розвитку присвячено чимало публікацій. Це питання досліджували вітчизняні науковці В. Геєць, Ю. Кіндзерський, О. Саліхова, Л. Федулова, М. Якубовський та ін., у працях яких висвітлено результати вирішення фундаментальних проблем інтеграції України до світової економіки та посилення її конкурентоспроможності на міжнародному ринку інновацій. Однак поза увагою фахівців залишились питання комплексної оцінки детермінант інноваційного розвитку.

Мета статті – комплексно оцінити детермінанти розвитку зовнішньої торгівлі інноваційною продукцією в умовах інтеграційно-глобалізаційних викликів, які визначають сучасний рівень інноваційного потенціалу України і передумови його розвитку в перспективі.

Позиції України у глобалізованій світовій економіці пов'язані з її участю в інноваційних процесах, можливостями формування інтелектуального капіталу, комерціалізації та продукування інтелектуального продукту та просування його на зовнішній ринок. Найбільш вагомою сферою втілення інновацій є промислове виробництво. Від його технічного оновлення, організаційного та інституціонального вдосконалення залежить підвищення рівня продуктивності праці та доходів працівників, конкурентоспроможність виробничої продукції та суб'єктів підприємництва. Під впливом нової інформації відбувається прогресивне структурування промисловості та експортного потенціалу, а пов'язана з цим поступова зміна виробничих потреб віддзеркалюється на товарній структурі значної частки імпорту. У кризові 2008–2009 рр. українська промисловість скоротила виробництво продукції на 26 %. Серед основних експортоорієнтованих галузей найбільшим падінням відзначились машинобудування (45 %), металургія (36 %), хімічна і нафтохімічна промисловість (30 %) (табл. 1). У 2010 р. відновилося зростання вітчизняної промисловості у цілому на 11.2 %, у тому числі експортоорієнтовані галузі відповідно на 36.1 %, 12.2 % та 22.5 %. Однак промисловість ще не досягла показників зростання докризового періоду 2006 р.

Таблиця 1

Динаміка промислового виробництва України *

% до попереднього року

Галузь	2009	2010	2010 до 2006
Промисловість у цілому	74.0	111.2	94.1
Добувна промисловість	85.5	103.7	96.3
Переробна промисловість у тому числі:	69.1	113.9	91.9
легка промисловість	66.3	108.9	69.0
харчова промисловість	92.0	103.2	112.3
хімічна і нафтохімічна промисловість	70.4	122.5	96.4
металургія	64.3	112.2	84.0
машинобудування	55.3	136.1	100.0

Примітка. * Складено за даними "Індекси промислової продукції за 2005–2010 рр." [1].

Через відставання у структурному реформуванні промисловість розвивається екстенсивно, на старій технічній і технологічній базі. Тримається висока енергоємність економіки, її рівень в 1.7 раза перевищує гранично допустимі значення. Одна із причин такого становища – вкрай недостатня інноваційна діяльність підприємств. Попри велику кількість декларацій щодо необхідності переходу України на інноваційну модель розвитку, інноваційні чинники все ще слабо впливають на економічне зростання. Нині лише близько 11.5 % промислових підприємств впроваджують інновації, що майже вдвічі менше порівняно з 1995 р. (табл. 2).

Таблиця 2

Показники інноваційної діяльності промислових підприємств України*

Рік	Кількість підприємств, що впроваджують інновації		Кількість освоєних нових видів продукції		Кількість впроваджених нових технологічних процесів	
	одиниць	% до кількості промислових підприємств	одиниць	% до 1995 р.	одиниць	% до 1995 р.
1995	2002	22.9	11472	100	2936	100
2000	1491	14.8	15323	133.5	1403	47.8
2005	810	8.2	3152	27.5	1808	61.9
2006	999	10.0	2408	20.9	1145	39.0
2007	1186	11.5	2526	22.0	1419	48.3
2008	1160	10.8	2446	21.3	1647	56.1
2009	1180	10.7	2685	23.4	1893	64.5
2010	1217	11.5	2408	21.0	2043	69.6

Примітка. * Складено за даними статистичних щорічників "Наукова та інноваційна діяльність України" за відповідні роки [1].

Освоєння нових видів продукції також характеризується спадною динамікою. Якщо у 2000 р. їх кількість зроста в 1.3 раза порівняно з 1995 р., то з 2005 р. відбулося їх стрімке зменшення (у 3.5–4.7 рази). Аналогічна ситуація спостерігається у впровадженні нових технологічних процесів, хоч їх кількість зменшується повільніше. Про вкрай низьку частку вітчизняних підприємств, що впроваджують інновації, свідчить порівняння з прийнятим у світі її пороговим значенням (25 %), тоді як в Україні ця частка у 2–3 рази менша. У розвинених країнах цей показник досягає 70–80 % [2, с. 54].

Серед результативних показників роботи підприємств, що впроваджували інновації, можна виокремити обсяг реалізованої інноваційної продукції та обсяг її поставок за межі України (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяг реалізованої інноваційної продукції *

Показник	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього, млн грн	12148.3	24995.4	30892.7	40188.0	45830.2	31432.3	33697.6
у тому числі принципово нова, млн грн	3813.6	10755.4	18184.9	22305.9	14688.7	8511.5	10995.1
%	31.4	43.0	58.9	55.2	32.0	27.1	32.6
Із загального обсягу поставлено на експорт, млн грн	3023.6	12494.8	12797.0	14666.6	23663.1	13200.9	13713.0
%	24.9	50.0	41.4	36.5	51.5	42.0	40.7
Частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої про- мислової продукції	6.8	6.5	6.6	6.7	5.9	4.8	3.8

Примітка. * Складено за даними статистичних щорічників "Наукова та інноваційна діяльність в Україні" за відповідні роки [1].

Отже, інноваційна продукція становила невелику частку обсягу реалізації промислової продукції та мала тенденцію до щорічного зменшення. За досліджуване десятиліття вона зменшалась з 6.8 % до 3.8 %, або у 1.9 раза. При цьому від 30 % до 59 % припадало на продукцію, що була новою для ринку і вироблялась підприємствами основних експортоорієнтованих галузей: харчова промисловість (7.9 %), хімічна і нафтопереробна (7.1 %), машинобудування (50.1 %). Порівняння обсягу реалізації принципово нової та інноваційної продукції, поставленої на експорт, свідчить, що за межі України поставлялась не лише нова, а й інша продукція, що належить до інноваційної. Це пов'язано з недоліками методології визначення інновацій та інноваційної продукції.

У методологічних поясненнях до розділу "Наука та інновації" статистичного щорічника України зазначається, що з 2007 р. під інновацією розуміють введення у вживання будь-якого нового або значно технологічно вдосконаленого продукту (продуктова інновація) чи процесу (процесна інновація). Інноваційною вважається продукція, яка є новою або значно вдосконаленою в частині її властивостей або способів використання. До нових належать товари, які суттєво відрізняються за своїми характеристиками або призначенням від товарів, що вироблялися підприємством раніше. Вагомі вдосконалення продукції можуть бути пов'язані зі зміною матеріалів, компонентів тощо, які покращують її властивості, а також зміною технічних характеристик, вбудованого програмного забезпечення та інших функціональних індикаторів. До інноваційної продукції належить зазначена вище продукція, яку впроваджено у виробництво протягом останніх трьох років і реалізовано на вітчизняному ринку.

З огляду на деяку нечіткість наведених визначень, складно було використовувати показники інновацій та інноваційної продукції для характеристики їх ролі у формуванні рівня конкурентоспроможності підприємств і товарів. У світовій практиці для оцінки інноваційної спроможності країни використовується показник обсягу торгівлі високотехнологічними товарами.

Міжнародна статистика ідентифікує їх згідно з методологічним підходом ОЕСР, в основі якого лежить принцип групування товарів із найвищою часткою витрат на розробку в загальному випуску галузі промисловості [3].

В Україні було прийнято перелік високотехнологічних товарів за кодами УКТЗЕД, гармонізований з єдиним міжнародним стандартом моніторингу зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами (ВТТ) – High Technology Products List, SITC Rev. 4. Перелік охоплює майже 300 найменувань ВТТ, об'єднаних у 6 груп: фармацевтичні продукти; наукові прилади; авіаційно-космічна техніка; комп'ютерна та офісна техніка; електротехніка та техніка зв'язку; озброєння.

Виокремлення сектору високотехнологічної продукції має особливе значення за умов розвитку економіки знань, у світовій економіці він став ядром промислового виробництва. При цьому відбулося формування дефініції високотехнологічної промислової продукції, під якою розуміється продукція, що є втіленням сучасних науково-технічних розробок (принципово нових, що не мають аналогів, або нових у ключових технологічних напрямках), випуск якої забезпечує монопольне становище або зміцнює конкурентні позиції на міжнародному ринку.

За розрахунками авторів статті, обсяг реалізації продукції високотехнологічного сектору в Україні у 2005–2010 рр. становив від 1.7 до 2.5 % від загального обсягу реалізації промислової продукції (табл. 4).

Обсяг і структура реалізації продукції високотехнологічним сектором України (крім озброєнь)*

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Обсяг реалізації продукції сектору ВТТ, млрд грн	11.67	12.79	13.89	15.45	20.52	23.85
% від загального обсягу реалізації промислової продукції	2.49	2.32	1.94	1.69	2.54	2.24
Структура реалізації, %:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
фармацевтична продукція	23.1	23.5	27.1	28.0	30.1	32.9
авіаційно-космічна техніка	27.6	33.3	23.7	24.4	32.2	31.8
електроніка та телекомунікації	19.3	17.5	17.5	15.8	10.8	10.7
комп'ютерно-офісна техніка	7.2	7.8	9.5	8.6	5.3	5.3
наукові прилади	22.8	17.9	22.2	23.2	21.6	19.3

Примітка. * Складено за даними [1].

Незначна частка ВТТ в обсязі реалізації промислової продукції зумовлена негативним впливом низки чинників, зокрема недостатнім внутрішнім попитом на цю продукцію, слабкою конкуренцією на внутрішньому ринку, низькою заробітною платою найманих працівників цього сектору. Низький попит на високотехнологічну продукцію на внутрішньому ринку України пояснюється невисокою платоспроможністю населення (яке витрачає половину сукупного доходу на придбання продуктів харчування, що характерно для бідних країн) та підприємств (41 % яких є збитковими, а більшість – низькорентабельними, зокрема у 2010 р. рентабельність операційної діяльності у промисловості становила лише 3.5 %). Держава, яка повинна забезпечувати значну частину попиту на інноваційну продукцію через формування вагомого пакета держзамовлень, фінансує мізерну частку інноваційної діяльності. У 2010 р. витрати держбюджету на фінансування цієї діяльності у промисловості становили 87 млн грн (1.1 %) від усієї суми витрат проти 127 млн грн (1.6 %) у 2009 р.

Світова практика показує, що у розвинених країнах зростання обсягів виробництва ВТТ супроводжується суттєвим зростанням оплати праці у цьому секторі та незначним нарощенням кількості висококваліфікованих спеціалістів. Наприклад, у США коефіцієнт перевищення заробітної плати у секторі ВТТ до середньої зарплати в країні ще у 70-х роках минулого століття становив 1.37. При цьому чисельність персоналу у високотехнологічній сфері знижувалась (за часткою у загальній чисельності працівників) швидше, ніж в інших галузях економіки, що пояснюється підвищеними вимогами до рівня спеціа-

лізованої вищої освіти та кваліфікації працівників. В Україні рівень заробітної плати у високотехнологічних видах економічної діяльності (ВТВЕД) постійно відставав від цього показника в економіці країни, а несуттєве його перевищення у 2010 р. ще не свідчить, що спадна тенденція змінилась на позитивну (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка окремих економічних показників України

Рік	Економіка в цілому				У т.ч. ВТВЕД				Коефіцієнт перевищення зарплати у ВТВЕД
	чисельність зайнятих		номінальна зарплата		чисельність зайнятих		номінальна зарплата		
	млн осіб	%	тис. грн	грн/год.	млн осіб	%	тис. грн	грн/год.	
2005	11.39	100	0.81	4.20	0.20	1.72	0.77	4.01	0.96
2006	11.43	100	1.04	5.42	0.18	1.61	1.02	5.33	0.98
2007	11.41	100	1.35	7.04	0.18	1.54	1.29	6.73	0.96
2008	11.39	100	1.81	9.41	0.16	1.38	1.70	8.87	0.94
2009	10.65	100	1.91	9.93	0.15	1.38	1.86	9.71	0.98
2010	10.76	100	2.24	11.66	0.14	1.29	2.34	12.17	1.04

Примітка. * Складено за даними [1].

Недостатнє виробництво високотехнологічної промислової продукції в Україні зумовлює невисокі показники її експорту, обсяг якого впродовж 2005–2010 рр. збільшився в 1.6 раза з 868 до 1405 млн доларів США, а у структурі товарного експорту – з 2.53 % до 2.73 % (табл. 6). Однак ці показники віддзеркалюють не лише експорт вітчизняних товарів. Цілком слушною є думка О. Саліхової, що для визначення дійсного показника вітчизняного експорту ВТТ доцільно виокремити із загального експорту складові вітчизняних товарів та реекспорту [4, с. 18]. При цьому очевидно, що обсяг українського експорту може виявитись ще меншим.

Найбільш вагомі позиції в експорті ВТТ посідають авіаційно-космічна техніка (у 2010 р. – 37.8 %), електротехніка і комунікації (18.4 %). При цьому остання група товарів вирізняється високою динамічністю: порівняно з 2005 р. вона зросла в 2.8 раза при зростанні загального експорту ВТТ в 1.6 раза. У цілому українська зовнішня торгівля ВТТ характеризується від’ємним сальдо, яке в середньому за досліджуваний період становить понад 2.1 млрд доларів США щорічно.

Таблиця 6

Обсяги експорту та імпорту ВТТ в Україні, млн доларів США

Група ВТТ	Експорт						Імпорт						Сальдо
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Хімічні продукти**	70.6	80.4	125.0	97.1	47.1	93.4	407.2	535.5	708.6	817.2	518.3	523.3	-429.9
Фармацевтична продукція	17.5	21.0	38.2	38.5	31.8	46.8	256.7	353.5	468.9	587.9	602.8	625.6	-578.8
Авіаційно-космічна техніка	245.3	343.0	421.9	406.3	478.8	342.8	64.8	108.7	135.8	90.7	72.8	74.9	467.9
Комп'ютерна та офісна техніка	64.5	42.3	31.8	35.2	26.0	36.5	92.3	91.5	117.3	800.2	67.5	158.2	-121.7
Електроніка і комунікації	82.1	124.1	375.4	498.9	231.6	233.3	999.3	987.3	902.5	928.8	827.8	1293.7	-1060.4
Наукові прилади	97.3	94.9	115.7	136.3	130.6	149.2	299.0	393.4	587.5	654.5	329.0	413.7	-264.5
Електричні машини та устаткування**	45.0	26.3	33.5	53.5	37.4	38.7	50.1	59.2	69.5	96.9	33.8	46.8	-8.1
Неелектрична техніка**	246.1	194.1	172.2	252.6	346.2	264.9	365.8	455.7	619.8	825.9	561.3	679.3	-414.4
Усього	868.4	926.1	1313.7	1518.4	1329.5	1405.6	2535.2	2984.8	3609.9	4202.1	3013.3	3815.5	-2409.9
Частка у товарному експорті/імпорті. %	2.53	2.4	2.66	2.26	3.35	2.73	7.0	6.6	5.95	4.91	6.63	6.28	-

Примітки. * Складено за даними [1].

** За окремими методиками ці товарні групи відносять до ВТТ.

Така ситуація спричинена відсутністю системної державної підтримки експорту, експортного кредитування, недостатнім захистом інтересів експортерів на зовнішніх ринках. За цих умов формується мізерна частка українського експорту високотехнологічної продукції у загальному світовому експорті. За даними Світового банку, у 2010 р. вона становила лише 0.09 % проти 0.05 % у 2000 р. і 0.06 % у 2005 р. Водночас, в інших країнах із трансформаційною економікою ця частка і темпи її зростання були значно вагомішими. У Польщі частка ВТТ у світовому експорті у 2010 р. порівняно з 2000 р. зросла у 5.3 раза, у Чехії – у 6.4 раза, у Китаю – у 6.5 раза. Варто зауважити, що Китай посідає перше місце у світі за експортом цієї продукції впродовж 2005–2010 рр. (табл. 7).

Таблиця 7

Частка окремих країн у світовому експорті ВТТ, % *

Країна	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Китай	3.55	13.62	15.0	18.14	14.21	14.34	23.23
США	17.11	12.14	12.13	12.31	8.61	5.83	9.61
Німеччина	7.19	9.06	8.80	8.39	6.05	5.86	9.94
Японія	11.08	7.80	7.01	6.53	4.61	4.08	4.97
Чехія	0.18	0.56	0.66	0.83	0.68	0.63	1.16
Польща	0.07	0.17	0.18	0.22	0.27	–	0.37
Україна	0.05	0.06	0.05	0.07	0.06	–	0.09

Примітка. * Складено за даними [5].

У структурі реалізації продукції експортоорієнтованих галузей економіки України частка ВТТ є низькою. Частка фармацевтичної продукції у 2005–2010 рр. становила в середньому 10 %. Така ситуація спричинила в середньому 15-кратне перевищення імпорту над експортом цієї продукції впродовж 2005–2010 рр. Для імпорту іншої високотехнологічної машинобудівної продукції коефіцієнт перевищення дещо менший. У торгівлі товарами електроніки та комунікацій він становив 3.8, наукових приладів – 3.7, неелектронної техніки – 2.4. Сучасне промислове і транспортне обладнання у загальній структурі імпорту становить менше 12 %, що свідчить про низький попит на це обладнання і повільні темпи впровадження передових технологій у промислове виробництво [6].

Порівняно нижчі якісні характеристики української експортної продукції та необхідність забезпечення цінової конкурентоспроможності зумовлюють дешевші вартісні показники умовної одиниці ваги експортних поставок ВТТ. Якщо високотехнологічний експорт Польщі за основною номенклатурою (крім хімічних продуктів та неелектричної техніки) поставляється з середньою вартістю 61 тис.

доларів США за тону, Чехії – 62.4, Німеччини – 139.9 тис. доларів США, то України – всього лише 0.12 тис. доларів США. Отже, можна зробити висновок, що ціни українських експортованих товарів є суттєво нижчими, ніж ціни внутрішнього ринку, на якому реалізується поряд з вітчизняною значна частка імпортової продукції. Це свідчить про втрачену вигоду для країни, оскільки валюта надходить у менших обсягах, а високі внутрішні ціни сприяють зростанню інфляції та зниженню рівня життя громадян.

Для стимулювання розвитку інноваційної діяльності в Україні необхідно запровадити селективну державну підтримку та преференції при створенні й впровадженні нових технологій, зокрема податкові пільги при виробництві ВТТ і пільги іноземним інвесторам при налагодженні такого виробництва; надання державних грантів, асигнувань, позик, субсидій, дотацій, держзамовлень, пільгових умов кредитування, фінансових гарантій, пряме інвестування за рахунок бюджетних коштів, надання нефінансових послуг та інших видів нефінансової підтримки.

Нарощування постачань ВТТ за межі України у міру розвитку і поліпшення структури їх виробництва залежить від посилення державної підтримки експорту, зокрема надання гарантій експортерам, страхування експортних кредитів, автоматичного відшкодування ПДВ при експорті інноваційної продукції, захисту інтересів вітчизняних експортерів та допомоги у просуванні їхньої продукції на світові ринки.

Одним із вагомих чинників, які впливають на виробництво і зовнішню торгівлю інноваційними товарами, є інституціональна складова цих процесів. Інституціональне середовище в Україні залишається найбільш слабким місцем. За цим елементом у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності у 2011 р. Україна посіла 131 місце серед 142 досліджуваних країн [7, с. 335]. Найбільш проблемними питаннями названо неактивну нормативно-правову базу (135 місце), незахищеність прав власності (138) та несправедливість судочинства (138).

Інтенсивність розвитку інституціональних процесів у країні відображають компоненти таких показників, як Індекс інноваційної спроможності (The Innovation Capacity Index – ICI) та Глобальний індекс інноваційності (The Global Innovation Index – GII) міжнародної школи INCEAD.

За складовими Індeksu інноваційної спроможності інституціональна система України посіла 96 місце зі 131 країни, що досліджувались. Значення цього індексу обумовлено низькою ефективністю управління (97) та нестабільністю державної політики (101).

За інституціональною компонентою Глобального індексу інноваційності Україна посіла 103 місце серед 125 країн. При цьому також

відзначено вкрай низьку ефективність нормативно-правової бази (101) та політичну нестабільність (103), які знижують ранг України в рейтингу більшою мірою, ніж несприятливі умови ведення бізнесу (81). Незважаючи на неоднакові оцінки інституціональних регуляторів України у світових рейтингах, на їхній основі все ж можна зробити висновок про існування у цій площині проблем, які зумовлюють гальмуючий вплив інституціонального чинника на економіку України.

Слід зазначити, що система тарифного регулювання в інноваційній сфері має вибірковий характер, оскільки за національним законодавством передбачено тарифні пільги у вигляді тимчасових та безстрокових преференцій для окремих груп високотехнологічних товарів, а саме:

- звільнення від обкладання товарів ввезним митом. Ця преференція поширюється безстроково на фармацевтичну продукцію, сполуки, що використовуються для її виготовлення, які не виробляються в Україні; товари для нанотехнологічних виробництв; наукове, лабораторне і дослідницьке обладнання, а також комплектуючі та матеріали, що не виробляються в Україні, згідно з номенклатурою та обсягами, передбаченими проектом наукового парку; тимчасово до 2015 р. на агрегати, системи, та їх комплектуючі для космічних комплексів, космічних ракет-носіїв, космічних апаратів та наземних сегментів космічних систем; до 2016 р. на товари літакобудівної промисловості [8];
- звільнення від обкладання товарів податком на додану вартість з обмеженням терміну дії до 2015 р. для товарів космічної та до 2016 р. для товарів літакобудівної промисловості [9].

Тарифні преференції на імпорт ВТТ не поширюються на групи комп'ютерної та офісної техніки, електроніки та телекомунікацій, наукових приладів. Для того, щоб дослідити вплив точкових преференцій, наданих іноземним виробникам у сфері високих технологій, потрібно оцінити ступінь захисту вітчизняної промисловості у цій сфері, шляхом визначення ставок ввезного мита для високотехнологічних груп товарів. З цією метою розраховувалися середні ставки ввезного мита для ВТТ на основі чинних тарифів для товарних груп трьох рівнів агрегації:

I рівень – загальна група ВТТ, утворена шляхом об'єднання п'яти товарних груп, визначених Переліком;

II рівень – п'ять окремих ВТТ, яким відповідають двозначні коди за УКТЗЕД;

III рівень – 395 категорій товарів, які утворюють зазначену вище загальну групу.

Середні ставки ввізного мита товарних груп II рівня агрегації розраховані за формулою:

$$M_j^{(c)} = \frac{\sum_{j=1}^{10} K_{ij} M_j}{\sum_{j=1}^{10} K_{ij}}, \quad (1)$$

де $M_j^{(c)}$ – середні ставки ввізного мита i -ї групи ВТТ;

K_{ij} – кількість категорій i -ї групи ВТТ, які мають M_j -ту ставку ввізного мита;

j – кількість груп, за якими здійснено розподіл ставок ввізного мита, $j = 1, 2, \dots, 10$;

M_j – ставка ввізного мита i -ої групи ВТТ, $M_1 = 0\%$, $M_2 = 0.1\%$, $M_3 = 1\%$, $M_4 = 2\%$, $M_5 = 4\%$, $M_6 = 5\%$, $M_7 = 6\%$, $M_8 = 8\%$, $M_9 = 10\%$, $M_{10} = 25\%$.

Частка товарів Ψ_{ij} , що мають зазначені ставки ввізного мита M_j , у загальній кількості груп товарів визначалась за формулою:

$$\Psi_{ij} = \frac{K_{ij}}{\sum_{j=1}^{10} K_{ij}} \cdot 100. \quad (2)$$

Результати розрахунків за формулами (1–2) представлені у *табл. 8*. Середнє значення ставки ввізного мита за зведеною групою ВТТ дорівнює 2.5 %. При цьому для переважної більшості товарів (65.6 %) ставка ввізного мита складає 0 %; ще 16.5 % мають ставку 10 %; 8.6 % – ставку 5 %; по 3 % категорій обкладаються 1 та 2 % ввізного мита.

Серед груп ВТТ найвищі середні ставки ввізного мита (3.9 % та 2.3 %) у групах "Електроніка та телекомунікації" і "Наукові прилади", що свідчить про найбільший рівень захисту вітчизняних виробників цих товарів. Однак цей рівень для групи "Електроніка та телекомунікації" не можна вважати достатнім, оскільки середня ставка ввізного мита лише у 1.56 раза перевищує середнє мито (2.5 %) за зведеною групою ВТТ. Для групи "Наукові прилади" ступінь захисту нижчий від середнього (2.3 % проти 2.5 %). Найнижчу середню ставку ввізного мита (0.0 %) має група "Фармацевтична продукція", що свідчить про її найменшу митну захищеність від імпортерів.

Водночас, за оцінкою Світового банку, середня ставка мита для всіх груп товарів у 2010 р. становила 4.55 % [11], що забезпечило найбільшу відкритість торгівлі України серед країн із рівнем доходу на душу населення нижче середнього та наблизило її до рівня європейських країн, для яких середня ставка ввізного мита складала 8.4 %

та 4.4 % відповідно. Отже, можна зробити висновок, що митна політика України досить суперечлива, орієнтована на подальшу лібералізацію імпорту окремих груп ВТТ, що знижує захист вітчизняного виробника в інноваційній сфері.

Таблиця 8

**Середні ставки ввізного мита на ВТТ
в Україні станом на 2011 р., %***

Окремі коди товарів за УКТЗЕД	Назва групи ВТТ	Середня ставка мита за групою товарів	Ставки ввізного мита за категоріями товарів, %**										Загальна кількість категорій товарів
			0	0.1	1	2	4	5	6	8	10	25	
29, 30, 84, 85, 88, 90	Загальна група	2.5	65.6	0.8	3.0	3.0	0.5	8.6	0.3	1.0	16.5	0.8	395
29-30	Фармацевтична продукція	0.0	100.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33
84, 88, 90	Авіаційно-космічна техніка	1.1	77.8	-	2.8	5.6	-	8.3	-	-	5.6	-	36
84, 90	Комп'ютерна та офісна техніка	0.9	90.9	-	-	-	-	-	-	-	9.1	-	22
85	Електроніка та телекомунікації	3.9	53.5	2.1	0.7	6.3	-	4.9	0.7	2.8	26.8	2.1	142
90	Наукові прилади	2.3	63.0	-	6.2	0.6	1.2	14.8	-	-	14.2	-	162

Примітки: * Складено за даними [10].

** Частка категорій товарів, що мають зазначені ставки мита у загальній кількості категорій відповідної групи товарів. На деякі товари Митним тарифом України розмір ставки ввізного мита не передбачено.

Чинним законодавством гарантується фінансова підтримка інноваційної діяльності у межах коштів Державного бюджету України обсягом не менше 1.7 % ВВП [12]. Підтримка полягає у повному або частковому безвідсотковому кредитуванні чи компенсації відсотків за кредитами, наданні державних гарантій, а також майновому страхуванні реалізації інноваційних проектів [13]. Однак на практиці впродовж багатьох років фінансування інноваційної сфери не відповідало задекларованим показникам. У 2011 р. для інноваційного розвитку країни передбачено видатки на суму 1364.8 млн грн [14] або 0.46 % Державного бюджету України, або 0.12 % ВВП, що значно нижче задекларованого рівня.

У світі досить поширеним і дієвим механізмом створення умов для розвитку інноваційної сфери є надання пільг в оподаткуванні. В Україні особливий податковий режим створено лише для суб'єктів деяких видів високотехнологічної діяльності. Податковим кодексом України передбачено: звільнення від оподаткування прибутку від основної діяльності підприємств літакобудівної промисловості до 2021 р.; звільнення від сплати земельного податку суб'єктів космічної діяльності до 2015 р. та літакобудування до 2016 р. [9].

Вагомою підтримкою інноваційних підприємств є списання витрат на здійснення НДДКР чи купівлю їх результатів. В Україні ліцензійні платежі та роялті на користь нерезидентів не включаються до складу витрат, тобто підлягають оподаткуванню у повному обсязі. Це, безумовно, спонукає до співпраці з вітчизняними інноваторами, але їхні винаходи не завжди відповідають світовим стандартам якості. Відтак, коло потенційних споживачів вітчизняних ВТТ на зовнішньому ринку звужується.

Слід зазначити, що чинне законодавство надає певні преференції і суб'єктам малого підприємництва, які здійснюють діяльність у високотехнологічній сфері. До 2016 р. їхній прибуток оподатковується за ставкою 0 % у тому випадку, якщо вони не здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Це означає, що малі підприємства, які у розвинутих країнах є основними винахідниками та продавцями на зовнішніх ринках інновацій, в Україні обмежені внутрішнім попитом, який не демонструє тенденцій до зростання.

Податкове законодавство України як інструмент інституціональної матриці вибудовує, насамперед, рамки обмежень високотехнологічної промисловості, ніж надає стимули до її інноваційного розвитку.

Фінансова підтримка підприємств високотехнологічних галузей України шляхом надання позик комерційними банками є недостатньою.

Частка кредитів, спрямованих у переробну промисловість та її основні експортоорієнтовані галузі, протягом останніх п'яти років не перевищувала 17 % усіх кредитних ресурсів, наданих в економіку України. При цьому обсяг кредитів, отриманих підприємствами ВТБЕД, не перевищував 2 % у загальному обсязі кредитних вливань, з яких у 2011 р. на довгострокові кредити припадало всього 0.3 %.

Незважаючи на Указ Президента (від 20.04.2004 № 454), в якому НБУ рекомендовано вжити заходів зі стимулювання участі комерційних банків у довгостроковому кредитуванні інноваційних розробок стратегічно важливих підприємств [15], в умовах підвищеної фінансової нестабільності та високих ризиків кредитних вкладень банки не зацікавлені у довгострокових позиках, що не сприяє встановленню інноваційної моделі національного зростання.

Сформовані інституціональні регулятори розвитку зовнішньої торгівлі інноваційними товарами в Україні не мають структурної повноти і системної завершеності. Вони не лише не сприяють нарощенню обсягів високотехнологічного експорту до 20 %, як це передбачалося у Загальнодержавній комплексній програмі розвитку високих наукоємних технологій [16], а й створюють своєрідний мультиплікаційний ефект: відсутність належної державної підтримки призводить до колапсу окремих галузей та виробничих комплексів [17]. Водночас, втрата часу на становлення дієвої інституціональної матриці загрожує інституційним "провалом", проявом якого є подальша втрата конкурентних переваг і занепад економіки.

У результаті дослідження детермінант розвитку зовнішньої торгівлі інноваційною продукцією в Україні можна зробити такі висновки:

по-перше, щорічне зростання обсягів торговельних потоків ВТТ свідчить про підвищений попит на таку продукцію, зорієнтований на високоякісні товари;

по-друге, українське високотехнологічне виробництво, хоча й має висхідну тенденцію, але основу його функціонування забезпечують у цілому низькоякісна сировина та некінцева продукція, що дозволяє закріпитись на вітчизняному інноваційному ринку товарам іноземного походження;

по-третьє, наявні недоліки інституціональної матриці вимагають від держави як основного інноватора нагальних дій щодо їх усунення та побудови сприятливого і комфортного клімату для розвитку інноваційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Державна служба статистики України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. *Технологічна модернізація промисловості України* / за ред. Л. І. Федулової ; Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2008. — 472 с.
3. *Hatzichronoglou T.* Revision of the high-technology sector and product classification // OECD Publishing; Science, technology and industry working papers. — 1997. — № 2. — 26 p.
4. *Саліхова О. Б.* Адресна державна підтримка як чинник стимулювання розвитку високотехнологічних виробництв в Україні / О. Б. Саліхова // Економіка і прогнозування. — 2011. — № 2. — С. 9–23.
5. *Indicators of the World Bank* [Електронний ресурс]. — Way of access : <http://data.worldbank.org>.
6. *Саліхова О. Б.* Високотехнологічні товари виробничого призначення в структурі імпорту України / О. Б. Саліхова // Економіст. — 2001. — № 9. — С. 30–32.

7. *The Global Competitiveness Report 2011–2012* / Klaus Schwab ; World Economic Forum. — Geneva, Switzerland : WEF, 2011. — 544 p.
8. *Про Єдиний митний тариф* : Закон України від 5 лют. 1992 р. № 2097-XII // *Голос України*. — 1992.
9. *Податковий кодекс України* від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI // *Голос України*. — 2010. — № 229–230.
10. *Про Митний тариф України* : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2371-III (зі змін. та допов.) // *Офіційний вісник України*. — 2001. — № 18.
11. *Ukraine Trade Briefe / World Trade Indicators 2009/10* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://indo.worldbank.org/etools/wti/docs/Ukraine brief.pdf](http://indo.worldbank.org/etools/wti/docs/Ukraine%20brief.pdf).
12. *Про наукову і науково-технічну діяльність* Закон України від 13 груд. 1991 р. № 1977-XII // *Голос України*. — 1992.
13. *Про інноваційну діяльність* : Закон України від 4 лип. 2002 р. № 40-IV // *Уряд. кур'єр*. — 2002. — № 143.
14. *Про Державний бюджет України на 2011 рік* : Закон України від 23 груд. 2010 р. № 2857-VI // *Голос України*. — 2010. — № 249.
15. *Про фінансову підтримку інноваційної діяльності підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави* : Указ Президента України від 20 квіт. 2004 р. № 454/2004 // *Уряд. кур'єр*. — 2004. — № 79.
16. *Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукових технологій* : Закон України від 9 квіт. 2004 р. № 1676-IV // *Уряд. кур'єр*. — 2004. — № 85.
17. *Інституційні основи інноваційного розвитку економіки* : навч. посіб. / [А. С. Аблов, В. С. Будкін, Л. П. Гальперіна та ін.]. — 2-ге вид., переобл. та доповн. — К. : НТ, 2008. — 359 с.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2012.

Мазараки А., Мельник Т. Детерминанты развития внешней торговли Украины инновационной продукцией. Проанализированы детерминанты развития внешней торговли инновационной продукцией. Выделена доля высокотехнологической продукции в структуре отечественного производства, экспорта, а также на мировом рынке; выявлено, что из-за методологических недостатков к общему объему экспорта инновационной продукции зачисляется и другая продукция. Обоснована неотложность мер по стимулированию развития инновационной деятельности в Украине, основанных на селективном принципе государственной поддержки.

Mazaraki A., Melnik T. Determinants of Ukraine's foreign trade development of innovative products. The determinants of foreign trade with innovative products are analyzed. The shares of high-tech products in the structure of domestic production, exports and on the world market are separated; due to methodological shortcomings other products are included to total innovative products exports. The urgency of measures to stimulate innovative activity development in Ukraine based on the selective state support principle is proved.